

1.01
Prejeto 14. 4. 2011

UDK 355.40(497.1)(=18)"1981"

Jurij Hadalin*

Odnos varnostno-obveščevalnih služb do albanske manjšine v Jugoslaviji po izbruhu demonstracij na Kosovu leta 1981

IZVLEČEK

Avtor na podlagi varnostnih analiz različnih jugoslovanskih organov za notranje zadeve prikazuje nezaupanje jugoslovanskega varnostnega sistema do albanske manjšine v Jugoslaviji, pri čemer se posebej osredotoči na dogodke po uvedbi izrednega stanja v Socialistični avtonomni pokrajini Kosovo leta 1981.

Ključne besede: Jugoslavija, Kosovo, albanska manjšina, obveščevalno-varnostni sistem, Služba državne varnosti

THE ATTITUDE OF SECURITY INTELLIGENCE SERVICES TOWARDS THE ALBANIAN MINORITY IN YUGOSLAVIA AFTER THE 1981 PROTESTS IN KOSOVO

ABSTRACT

On the basis of security analyses carried out by various Yugoslav internal affairs bodies, the author depicts the mistrust that the Yugoslav security system felt towards the Albanian minority in Yugoslavia, focusing especially on the events taking place after introducing the state of emergency in the Socialist Autonomous Province of Kosovo in 1981.

Key words: Yugoslavia, Kosovo, Albanian minority, intelligence and security system, State Security Service

* **Dr., asistent z doktoratom Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: jurij.hadalin@inz.si**

Delovanje varnostno-obveščevalnega sistema v drugi jugoslovanski državi je imelo v različnih delih države drugačen značaj. Verjetno najbolj izrazitemu primeru njegovega delovanja lahko sledimo na podlagi odnosa in nadzora nad največjo jugoslovansko manjšino, albanskim prebivalstvom, ki je na območju Kosova in Metohije predstavljalo večino prebivalstva, na območju Republike Makedonije precejšen del, strnjeno pa je živelo tudi v Črni gori, predvsem ob albanski meji.

Sumljiva manjšina

Nezaupanje velikega dela jugoslovanskega prebivalstva do albanske manjšine je izhajalo iz nacionalističnih teženj tako albanskega kot srbskega prebivalstva, ki sta v določenih obdobjih prešla v odkrito konfrontacijo. Tako je bilo tudi med drugo svetovno vojno, ko je velik del albanskega prebivalstva po vključitvi okupiranega ozemlja v okvir albanske države, ki je bila popolnoma odvisna od sil osi, to sprejel pasivno, proti koncu vojne pa se je veliko Albancev celo vključilo v protipartizanski boj. Po jugoslovanski osvoboditvi Kosova in Metohije konec leta 1944 je prišlo do velikega upora albanskega prebivalstva, zaradi česar je bila februarja 1945 uvedena vojaška uprava, ki je trajala vse do poletja tega leta. Vojaška uprava je predstavljala veliko breme, saj je bilo v pokrajini kar 39.000 vojakov, ki so se spopadali s približno 10.000 organiziranimi uporniki. Glavnino upornikov so razbili spomladi 1945, vendar pa je del upornikov še vedno deloval gverilsko. Zadnje so tako razgnali v začetku petdesetih let.¹

Resolucija Informbiroja je bila za Jugoslavijo dodaten šok, velik udarec pa je bila tudi za albansko manjšino, saj je postala sumljiva, ker je matična Albanija resolucijo prva podprla. Poleg tega je meja med državama postala prizorišče pogostih incidentov. Državljeni albanskega porekla so bili seveda zaradi novega položaja zmedeni. Novo stanje je tudi preobrazilo značaj režima, ki že do tedaj ni bil najbolj prožen, po resoluciji Informbiroja pa se je stanje še bolj zaostrilo. Komunistična oblast je postala bolj toga, več moči je prešlo v roke varnostnih sil, poleg tega pa so pospešeno začeli s procesom kolektivizacije v kmetijstvu, kar kmečkemu prebivalstvu ni ustrezalo.

Po prekinitvi meddržavnih odnosov z Albanijo je jugoslovansko vodstvo odredilo izvajanje preventivne politike do albanske manjšine. Vsekakor pa ta politični preobrat ni pomenil le veliko večjega vpliva srbskega centralizma in prikrite nacionalne nestrpnosti, temveč tudi prevlado nove usmeritve politike. Kljub temu da so na položajih ostali mnogi albanski komunisti, je ponovno prišlo do izliva nezaupanja do albanske manjšine, ki je v celoti postala nezanesljiv dejavnik v regiji. Stare srbske nacionalistične ideje so se tako izvajale pod krinko novega režima.

¹ Bojan B. Dimitrijević: Šiptarski oružani izazov komunističkim vlastima u Jugoslaviji 1945–1950. V: Istorija XX. veka, 2002, št. 2, str. 49–60.

V petdesetih letih se je položaj albanske manjšine v Jugoslaviji naglo poslabšal, saj so nanj vplivali predvsem zunanji dejavniki. Albanija je v protijugoslovanski kampanji vodila in je ni opustila, niti ko so druge t. i. ljudske demokracije priznale svojo zmoto. Kosovski komunisti so se v informbirojevskem sporu sicer postavili na jugoslovansko stran, vendar pa to še ni pomenilo, da so si pridobili popolno zaupanje. Število odkritih »informbirojevcev« med albanskimi komunisti je sicer bilo relativno nizko.² Leta 1948 je KPJ imela v svojih vrstah skromno število albanskih članov, ki so bili med svojimi sonarodnjaki precej nepriljubljeni. Po mnenju Iva Banca so jih na Kosovu imeli za predstavnike tuje oblasti, tako da so se v takih okoliščinah laže izrekli proti resoluciji Informbiroja. Predvsem je bilo vroče na državni meji z Albanijo, incidenti in močna vojaška navzočnost na meji pa so se vlekli še skozi šestdeseta leta 20. stoletja. Albanska vlada je poleg tega sprejela veliko ilegalnih prebežnikov iz Jugoslavije, čeprav tudi tok v obratni smeri ni bil ravno zanemarljiv.³ Emigrante iz Jugoslavije je albanski režim vračal na območja, ki so bila poseljena z Albanci, da bi pripravili teren za oboroženo vstajo. Ugotovljeno je bilo, da imata albanska vojska in tajna služba v bližini meje 9 centrov, kjer urijo agente in diverzante. V obdobju med 1948 in 1956 je bilo na jugoslovanskem ozemlju ujetih 675 diverzantov in agentov, od tega je bilo 548 oboroženih.⁴

Leta 1956 je prišlo do kasneje razveljavljenega Prizrenskega procesa. Na njem so sodili skupini desetih Albancev, ki naj bi bili povezani z albansko obveščevalno službo; večina obtoženih iz skupine je po resoluciji Informbiroja pobegnila iz države in se je nato vrnila, nekateri pa so imeli tudi funkcije v državni upravi. Med preiskavo in procesom pa so na dan prišle povezave s petimi visokimi kosovskimi politikami albanskega porekla, ki naj bi bili povezani z albansko obveščevalno službo.⁵ To gradivo so izločili iz sodnih spisov in samega sojenja, obtožence pa obsodili na daljše zaporne kazni.⁶ Po brionskem plenumu 1966 so to sojenje razglasili za »manipulacijo in inscenacijo«,⁷ še kasneje pa je samo sojenje in njegovo hitro izničenje

² Ivo Banac: *Sa Staljinom protiv Tita*. Zagreb 1990, str. 148–150.

³ V prvi polovici leta 1953 je bilo zabeleženih 109 civilistov in 3 vojaške osebe, ki so prebegnili v Jugoslavijo.

⁴ Radovan Radonjić: *Jugoslovensko-albanski odnosi u periodu sukoba KPJ sa Kominformom (1948–1956)*. V: *Marksistička misao*, 1985, št. 6, str. 168.

⁵ Predvsem družinske vezi. Proces ni bil javen, vendar se je v povezavi z njim omenjalo najvišje kosovske politike na čelu z Mehmetom in Fadilom Hoxho, Xevxet Hamzo, Maslum Nimanijem, Avdi Bakallijem in Ymerom Pulo.

⁶ O Prizrenskem procesu ni bilo veliko govora do druge polovice osemdesetih let 20. stoletja oziroma do vzpona Slobodana Miloševića. Takrat je Fadil Hoxha postal ena prvih njegovih političnih žrtev, saj je v napetem stanju, ki je vladalo na Kosovu po izbruhu upora 1981, v očeh srbske javnosti predstavljal poosebljenje kosovskega iredentizma. Na Kosovu je po drugi strani med militantnejšimi predstavniki albanske manjšine poosebljal jugoslovanski režim. Konec osemdesetih let je bil izključen iz ZKJ. *Borba*, 21. 10. 1987, Fadilju Hodži nema mjesta u SKJ; Arhiv Republike Slovenije (dalje ARS), fond Centralni komite ZKS (AS 1589), šk. 1343, 55. seja P. CK ZKJ, Stavovi i zaključci CKSKJ o odgovornosti Fadilja Hodže, oktober 1987.

⁷ Po mnenju pokrajinske skupščine Kosova in Metohije je proces predstavljal eno izmed glavnih zlorab državne varnosti v pokrajini. Devet oseb je bilo obsojenih na 2 do 12 let zaporne kazni, UDV

služilo srbskim politikom za obtožbe o nelojalnosti albanskih komunistov. Takšnih procesov je bilo na Kosovu in Metohiji sicer še veliko več, večinoma so to bila sojenja emigrantom, ki so bili povezani s albansko politično policijo Sigurimijem.⁸ Pogostost takšnih sojenj se je povečevala s stopnjevanjem napetosti med državama konec petdesetih in v začetku šestdesetih let.⁹ Po letu 1966 pa so taki procesi zamrli, ker so Službo državne varnosti imeli pod močnejšim nadzorom in so iz nje umaknili večino kadrov, ki so do tedaj nadzorovali ta segment na Kosovu.¹⁰

Pozimi 1955–1956 so izvedli akcijo iskanja skritega orožja med pripadniki albanske manjšine. Enote milice in Uprave državne varnosti naj bi zlorabljale pravico, da lahko država zaseže neprijavljeno orožje, saj so ga iskali na precej grob način.¹¹ Zapirali so po cele rajone in orožje iskali po vseh hišah, kjer so živeli prebivalci albanske narodnosti. Vodstvo te akcije je zatrjevalo, da je Kosovo najbolj nevarna regija v federaciji, ki se pripravlja na upor. Poročilo o ukrepih službe državne varnosti iz leta 1966 pravi, da so v akcijah po vaseh, posebej v tistih občinah, kjer je bilo prebivalstvo predvsem ali popolnoma albansko, skorajda ni bilo gospodinjstva, v katerem eden od odraslih moških ni bil pretepen.

Četrty plenum CK ZKS 1. julija 1966 ali Brionski plenum je pomenil prelomnico v jugoslovanski in kosovski politiki, ki je blagodejno vplivala na razvoj albanske manjšine vse do nacionalnih zaostrovanj na začetku osemdesetih let. Na tem plenumu so obsodili nekatere »deformacije« v delu službe državne varnosti, pomenila pa je tudi obračun s politiko trde roke Aleksandra Rankovića. Brionskemu plenumu je septembra sledil VI. plenum CK ZK Srbije. V razpravi o zlorabah službe državne varnosti je Dušan Petrović - Šane dejal, da so ljudje iz SDV s svojimi postopki uničili, kar je bilo doseženo v dvajsetih letih razvoja, predvsem bratstvo in enotnost s Šiptarji.¹² Na plenumu je kot predstavnik Kosova nastopil

pa je poskušala ustvariti dokaze proti visokim albanskim politikom, kar pa ji ni uspelo. V: Borba, 11. 2. 1968, Prizrenski proces bio je insceniran i lažan.

⁸ Albanska obveščevalna služba. Uradno ime zanjo je bilo Seksioni sigurimit shtetit; Sigurimi je popularna okrajšava.

⁹ Borba, 9. 2. 1959, Danas u Prizrenu počinje suđenje albanskom državljaninu optuženim za špijunažu; Borba, 14. 1. 1961, Subverzije i demanti.

¹⁰ Miloš Mišović: Ko je tražio republiku. Beograd 1987, str. 108–109.

¹¹ »Sredi petdesetih let so organi notranjih zadev začeli z eno največjih akcij na območju SAP Kosova, za katero so se odločili zaradi preverjenih ugotovitev, da prebivalstvo Kosova poseduje ogromno količino orožja. Med izvajanjem akcije odvzema orožja je v določeni meri prišlo do zlorabe pooblastil organov za notranje zadeve, kar je svojo politično kvalifikacijo dobilo na IV. plenumu CK ZKJ. Po takratnih ocenah sodelujočih v akciji je bilo zaplenjeno okrog 50% obstoječega orožja. Med ugotavljanjem njegovega porekla se je potrdilo, da največji delež orožja izvira iz razoroževanja bivše jugoslovanske vojske, ki se je znašla na Kosovu po kapitulaciji Jugoslavije 1941. Nekaj ga izvira iz razorožitve italijanskih enot po kapitulaciji Italije 1943. Velik delež orožja je bil pretihotapljen iz Albanije v času Informbiroja. Po nepopolnih podatkih je bilo med letoma 1956 in 1957 najdenih in odvzetih od zasebnikov 11.522 pušk, 10.004 pištole, 100 bomb, 434 schmeisserjev, 260 puškomitraljezov, 9 minometalcev, 12 granat za minometalec, 4 topovi in nepotrjeno število granat, 500.000 nabojev in večja količina eksploziva.« V: Ljiljana Bulatović: Prizrenski proces. Novi Sad 1988, str. 147–148.

¹² Mišović, n. d., str. 68.

Veli Deva, sekretar PK ZK za Kosovo in Metohijo: »Vse naše ocene govorijo o tem, da je v najvišjem vodstvu UDV, od zveznega do občinskih, leta bilo gojeno globoko nezaupanje do narodnostnih manjšin v naši državi, ko pa govorimo o naši pokrajini, predvsem do Šiptarjev.« Navedel je tudi učbenik UDV, ki pravi: »Pri njih je močan nacionalni moment, zato so pogosto pripravljene delati za obveščevalno službo matične države.«¹³

Poročila o zlorabah, ki jih je izvajala UDV, so se začinjala vrstiti. Organi notranjih zadev naj bi na Kosovu imeli 120.000 dosjejev, od tega jih je bilo 50.000 pod pristojnostjo UDV. Poizvedovanja UDV so bila povezana s političnimi dejavnostmi, posebej pa naj bi se zanimali in zbirali informacije o najvišjih političnih predstavnikih albanskega porekla.¹⁴ Beograjska Politika je pisala, da v Prizrenu obtožujejo organe UDV osmih umorov, v Đakovici devetnajstih in v Vučitrnu šestih. Neprimerno večje naj bi bilo število državljanov, ki so bili pretepeni, mučeni ali brez razloga zaprti. Omenjala pa je tudi, da nekateri občinski komiteji ne kažejo dovolj poguma pri odkrivanju deformacij UDV. Razlog za to naj bi bilo solidarnostno z njenimi postopki.

Čistka v UDV je zajela veliko kadrov in pozneje so določeni srbski avtorji trdili, da je zaradi odstranitve teh ljudi prišlo do zmanjšanja nadzora nad albanskimi nacionalisti in do krize v pokrajini. Vendar pa so v resnici veliko uslužbencev le premestili, nekatere predčasno upokojili, zaprtih jih je bilo zelo malo. Josip Broz - Tito je sicer kmalu po plenumu izdal odredbo, s katero je preprečil obsodbe in procese proti Aleksandru Rankoviću in njegovim sodelavcem. Na sedmem plenumu PK ZK Kosova in Metohije, ki je bil naslednji korak v razkrivanju zlorab, se tako niso več toliko ukvarjali s samimi uslužbenci UDV kot s tistimi, ki so bili zaradi njih invalidni ali kako drugače socialno ogroženi. Poleg tega so se v medijih pojavljale zgodbe o naropnem bogastvu, ki ga je SDV pobrala pri iskanju skritega orožja, z njim pa so si lokalne izpostave UDV ustvarjale črni fond. Istega leta je bila preimenovana Služba državne varnosti federalizirana, izgubila pa je tudi večino svojih tedanjih represivnih pristojnosti in se usmerila na zbiranje informacij in organizacijo obveščevalne mreže.

Revolucionarno leto 1968 ni obšlo mirno niti Kosova, kjer so se kljub novim smernicam politike do Albancev 27. novembra 1968 začele demonstracije, ki so imele izrazito nacionalističen podton. Najprej so izbruhnile v Prištini, zvečer istega dne pa so se razširile še na Uroševac, Gnjilane in Podujevo. Mnenje o teh demonstracijah je bilo že v tedanjem času deljeno, zahteve demonstrantov pa so veljale za nacionalistične, če ne kar separatistične in sovražne družbeni ureditvi.¹⁵ Demonstranti se niso tako kot na Zahodu ali v Ljubljani in Beogradu ukvarjali s socialnimi in družbenimi spremembami, temveč so zahtevali večjo uveljavitev albanske manjšine v Jugoslaviji. Preobrat 1966–1968 je jim je pokazal, da se da

¹³ Srbija i Albanci 3, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana 1989, št. 128, str. 77.

¹⁴ Jens Reuter: Die Albaner in Jugoslawien. München 1982, str. 45.

¹⁵ Borba, 1. 12. 1968, Protiv šovinizma-prije svega vlastitog; Borba, 2. 12. 1968, Energično protiv neprijateljskih djelatnosti.

spremeniti družbo, ki je bila do tedaj na zunaj srbska, ter so tako zahtevali večjo enakopravnost, predvsem na področju jezika. Če je bil do tedaj osnovni jezik srbski in so se ga morali naučiti, naj bi se odtlej vsi prebivalci Kosova naučili albanščine. Demonstranti so tudi prvič izrazili zahteve po lastni republiki, albanski univerzi, proti zatiranju albanske manjšine, domnevemu gospodarskemu izkoriščanju in izpustitvi nekaterih političnih zapornikov, predvsem Adema Demaqija. Zahtevali so tudi kosovsko ustavo, nacionalistični naboj je na primer imelo geslo »Smo Albanci in ne Jugoslovani«. ¹⁶ Demonstracije pa so bile kratkega daha. Kosovsko vodstvo, ki so ga v tem času sestavljali predvsem albanski komunisti, je še isti večer napotilo na ulice milico in enote JLA, ki so demonstracije umirile; prekinitev demonstracij seveda ni minila nenasilno. Za 28. november so bile napovedane nove demonstracije oziroma nadaljevanje tistih izpred dneva, vendar jih je preprečila navzočnost vojaških in policijskih enot. V kosovskem pokrajinskem vodstvu je seveda prihajalo do dileme, ali naj se z demonstranti pogajajo ali ne. Hitro zatrtje teh demonstracij je pomagalo utišati opozicijo, pa tudi albanski partijski voditelji so se rešili obtožb, da podpirajo kontrarevolucijo.

Služba državne varnosti je demonstracije ocenjevala popolnoma drugače, saj je varnostno poročilo omenjalo večje število manjših demonstracij, ki so potekale po Kosovu in v Makedoniji že oktobra 1968. Bali so se ponovnega izbruha nezadovoljstva ali celo vrste nasilnih dejanj, ki so se nakazovala iz nekaterih njihovih informacij o delovanju organiziranega albanskega iredentizma. ¹⁷ Pritoževali so se nad pomanjkanjem kadra, ki je sledilo brionskemu plenumu, in dokazovali, da je Albanija ne samo politični podpornik albanske iredente, temveč da tudi še vedno aktivno posega v jugoslovanske notranje zadeve, saj je SDV septembra 1968 odkrila 7 oboroženih albanskih diverzantov, med emigranti povratniki iz Albanije pa jih je bila večina povezana z albansko obveščevalno službo z različnimi nalogami. ¹⁸

Odnos Albancev s Kosova do matične Albanije v tistem času je bil dvoumen, saj je med večino vladala zavest o trdem diktatorskem režimu onstran meje, vendar pa je bila kritika režima v sosednji državi vseeno redkejši pojav, predvsem zasebno, saj so o Albaniji razmišljali predvsem kot o svoji domovini. Konec šestdesetih let je tudi med mladimi začela vzhajati nekakšna nacionalna romantika, ki se je nato povezovala z željo po samostojnosti Kosova kot sedmi jugoslovanski republiki. O tem je bil govor tudi med vodilnimi komunisti. Močna propaganda, ki je prihajala iz Albanije, je manjši del prebivalstva navdušila nad propagiranjem marksistično-leni-

¹⁶ Predrag Marković: Služba državne bezbednosti i albanske demonstracije na Kosovu 1968. godine, jedan dokument. V: Istorija XX. veka, 1999, št. 1–2, str. 169–180.

¹⁷ »Sovražni elementi, ki so se v tem času izkazali za iredentiste, so pripravljani na vsako dejavnost in se spretno prilagajajo danim pogojem, tako da ni izključena njihova preusmeritev na ekstremnejše oblike delovanja kot na primer terorizem, sabotaže in diverzije, o čemur že dalj časa v najožjih krogih obstajajo določena razmišljanja in dogovarjanja. Ne smemo pozabiti na dejstvo, da se na območjih, kjer je prišlo do demonstracij, nahaja večja količina strelnega orožja v zasebni lasti, da je bila v času zadnjih dogodkov izražena želja po nabavi novih količin, kakor tudi da se del orožja, ki se tihotapi iz tujine, pošilja prav na ta območja.« Marković, n. d., str. 175.

¹⁸ Prav tam, str. 176–177.

nistične doktrine režima Enverja Hoxhe, vendar pa to ni preraščalo v militantno navdušenost.¹⁹

Nova jugoslovanska ustava iz leta 1974 je Kosovu dodelila dodatne pravice, na podlagi katerih se je začel samostojnejši razvoj pokrajine, ki se je sicer spopadala z velikimi gospodarskimi in razvojnimi vprašanji, vendar pa je po mnenju kosovskega vodstva več kot zadovoljila želje in potrebe albanskega prebivalstva. Že z amandmaji k ustavi iz leta 1963, sprejetimi leta 1968, je pokrajina postala konstitutivni del SFRJ. Kljub temu da je Kosovo ostalo v okviru SR Srbije, je bila ta popolnoma federalizirana in ni imela več pregleda in moči, da bi se vmešavala v kosovsko politiko. Samostojna avtonomna pokrajina (SAP) Kosovo je tako postala enakopravna članica federacije in vsa federalna telesa so bila tako sestavljena iz vsaj 8 članov, po enega za vsako republiko in obe avtonomni pokrajini (poleg Kosova še SAP Vojvodina). Avtonomni pokrajini sta imeli tudi pravico veta na zvezne odločitve, tako da sta imeli moč, uveljaviti veto na odločitve matične Srbije. Od leta 1974 je Kosovo imelo tudi vse institucije, kot so jih imele republike, vključno z lastnimi organi za notranje zadeve. Tedanji vodja pokrajinskega odbora zveze komunistov Mahmut Bakalli je to jedrnatno povzel: »Z ustavo iz 74-ega leta je bilo načeloma urejeno, da je Kosovo del Srbije, vendar je pravzaprav bilo samostojno. Bilo je konstitutivni del federacije.«²⁰ In v tem uspravajočem trenutku je na Kosovu prišlo do eksplozije, ki ga je spremenila v nevtralgično točko celotne jugoslovanske federacije v osemdesetih letih.

Osemdeseta leta – v znamenju kosovske krize

Študentske demonstracije so se začele 11. marca 1981 v Prištini in so se kasneje nadaljevale z velikimi neredi v Prištini in po drugih mestih na Kosovu. V neredih je bilo ranjenih 75 demonstrantov, 55 jih je bilo poškodovanih, med njimi pa je bilo tudi 8 mrtvih. Neredi so terjali davek tudi na strani državnih organov, teže ranjeni so bili štirje miličniki, poškodovanih jih je bilo 127, en pripadnik milice pa je umrl.²¹ Povod za demonstracije je bila kakovost hrane v menzi v študentskem naselju, vendar pa so demonstracije hitro prerasle izražanje nezadovoljstva zaradi socialnih težav in dobile nacionalistični prizvok. Zvečer so se razplamtele in so bile zadušene šele zjutraj, ko je milica posredovala s solzivcem. Po prvem valu aretacij se je val demonstracij 1. aprila še bolj razplamtel, demonstranti pa so zahtevali izpustitev svojih aretiranih kolegov. Kosovsko vodstvo se je na demonstracije zelo počasi odzvalo, kljub temu da je Zvezni svet za zaščito ustavne ureditve²² že takoj

¹⁹ Več o občutkih albanskih razumnikov in njihovem odnosu do nacionalnega gibanja in matične domovine v Momčilo Petrović: *Pitao sam Albance šta žele a oni su rekli: Republiku ... ako može.* Beograd 1996.

²⁰ Prav tam, str. 12.

²¹ Branko Horvat: *Kosovsko pitanje.* Zagreb 1988, str. 139.

²² To telo je formalno bilo tudi nadzorni organ nad jugoslovanskim obveščevalno varnostnim sistemom. V: *Hrvati i drugi neprijatelji SFR Jugoslavije.* Split 2000, str. 682.

po izbruhu nemirov ocenil, da so to: »Protirevolucionarna dejanja s pozicij albanskega nacionalizma in iredentizma, ki so si za cilj zadala izzvati notranjo nestabilnost naše države, ogroziti njeno integriteto in ozemeljsko celovitost, razbitje bratstva in enotnosti njenih narodov in narodnosti in politični sistem socialističnega samoupravljanja. Takšno oceno sta potrdila tudi Predsedstvo SFRJ in Predsedstvo CK ZKJ.«²³ Že 12. marca so tako na seji sveta ugotovili, da je bil študentski standard samo povod za demonstracije, vendar pa so v sporočilu za javnost to ocenili kot najpomembnejši vidik demonstracij, zase pa so obdržali »zastrašujoče dejstvo, evidentno že takrat, da niti po liniji družbenopolitičnih organizacij, predvsem ZKJ in niti po liniji organov za notranje zadeve ni bilo nikakršnih konkretnih predhodnih obvestil o tem, da se pripravljajo demonstracije.«²⁴ Kosovsko vodstvo naj bi ob tem ostalo popolnoma pasivno in ni uporabilo nikakršnih ukrepov, ki bi pomagali odkriti in preprečiti drugi val demonstracij.

Demonstracij nikoli niso uspeli trdno povezati z delovanjem albanskega režima in obveščevalne službe, vendar pa je v časopisu *The Times* nekdanji visoki uradnik iz tega časa potrdil, da je ideja o sprožitvi študentskih demonstracij na Kosovu prišla iz skupine več albanskih univerzitetnih profesorjev. Albanska obveščevalna služba naj bi pomagala pri organizaciji demonstracij prek kosovskih emigrantov iz Švice, vendar teh trditev nikoli niso trdno dokazali. Dejstvo pa je, da so voditelji študentskih demonstracij iz leta 1981 odigrali pomembno vlogo pri kasnejšem prehodu odpora kosovskih Albancev k militantni Osvobodilni vojski Kosova v poznih devetdesetih letih, ko je relativno miren odpor albanske populacije prešel v oboženo odpor proti srbskemu režimu.²⁵ Dan po drugem valu demonstracij je bilo v pokrajini uveljavljeno izredno stanje, na ulicah so bili tanki. Srbsko vodstvo je zaradi nevmešavanja v notranjepolitične razmere v pokrajini poklicalo na pomoč zvezno policijo in JLA, da bi se tako izognilo konfliktu. Demonstracijam so sledili sodni procesi, na katerih je bilo obsojenih na dolgotrajne zaporne kazni 1400 oseb, 3000 jih je dobilo kazni do treh mesecev zopora, več kot 6000 pa so izrekli disciplinske ukrepe.

Posledice demonstracij so se seveda začele poznati tudi na univerzi, kjer je nekaj profesorjev ponudilo odstop. Odstopil je tudi rektor univerze Gazmend Zajmi.²⁶ Začel se je proces diferenciacije, ki je potekal vsa osemdeseta leta.²⁷ Azem Vllasi, ki

²³ ARS, AS 1589, šk. 1245, 88. seja P. CK ZKJ, Ocene i stavovi o kontrarevolucionarnim dogadjajima u Socijalističkoj autonomnoj pokrajini Kosovo, 23. 4. 1981.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Paulin B. Kola: *The search for greater Albania*. London, 2003, str. 159.

²⁶ Kljub temu pa v poročilu zveznega sekretariata za notranje zadeve iz leta 1986 še vedno govorijo o vključenosti določenega števila sovražno razpoloženih oseb v proces izobraževanja na univerzi. V: ARS, AS 1589, šk. 1276, 153. seja P. CK ZKJ, Karakteristike, vidovi i obim neprijateljske delatnosti sa pozicija albanskog nacionalizma i iredentizma, albanske emigracije i obaveštajne službe i mere SDB, 21. 2. 1986 (dalje Karakteristike, 1986).

²⁷ »Diferenciacija v zvezi komunistov, ki se je začela na Kosovu, se ne sme omejiti samo na prvo akcijo – odstranjevanje iz članstva tistih, ki so bili vpleteni v dogodke in sovražno dejavnost. Obstajajo tudi člani ZK, ki niso sodelovali, vendar pa so nacionalistično obremenjeni. Potreben je dolgotrajnejši program

je vodil skupino za izvedbo diferenciacije, je izjavil: »Izvor nacionalistične indoktrinacije je bil prav na univerzi. Partijske organizacije na univerzi kljub ukrepom, ki so jih uvedli organi notranjih zadev proti nekaterim ljudem, niso menile, da je potrebno, da jih vsaj politično obsodijo.« Lazar Koliševski, član predsedstva SFRJ, je na seji predsedstva 28. aprila 1981 dejal, da je Kosovo »z ustvarjanjem mamutske univerze v Prištini samo po sebi ustvarilo velik problem, ki je z dolgoročnega gledišča potencialno žarišče nacionalizma.«²⁸ V odprtih pismih iz tistega časa so profesorji diferenciacijo imenovali sekanje glav. Vodstvo je objavilo, da bodo iz pedagoškega procesa odstranili vse profesorje, ki naj bi bili odgovorni za indoktrinacijo mladih.

Takoj po uveljavitvi izrednih razmer je Zvezni svet za zaščito ustavne ureditve sprejel vrsto sklepov, na podlagi katerih naj bi bistveno okrepili organe javne varnosti, poseben poudarek pa so namenili okrepitvi SDV, ki bi morala na vseh federalnih nivojih aktivno iskati organizatorje protestov, tako doma kot tudi v tujini, saj naj bi jih večina bila v ilegali. Kosovsko SDV bi bilo treba po njihovem mnenju bistveno okrepiti s pomočjo iz drugih zveznih enot, resno pa bi morali obravnavati tudi vse prijave. V času, ko so v pokrajine še vedno trajale izredne razmere, je bilo v okviru organov za notranje zadeve na Kosovu aktivnih 3800 pripadnikov Službe javne varnosti (predvidenih jih je bilo 4130), rezervni sestav milice je štel 4755 pripadnikov, SDV pa je imela 290 zaposlenih (predvideni obseg zaposlenih je bil 395).

Izbruh demonstracij je prekinil dotedanji kulturni razvoj albanske manjšine v Jugoslaviji, diferenciacija pa je pometla s smetano albanske inteligence, ki je bila obtožena širjenja iredentističnih idej. Albanske institucije so bile v tem obdobju pod večjim nadzorom, pa tudi plodno sodelovanje z uradno Tirano se je moralo končati.²⁹ Verjetno je iz Albanije resnično prihajala propaganda, ki je bila sovražna jugoslovanskemu režimu, vendar pa je tudi sodelovanje na vseh znanstvenih področjih do tega časa pomagalo pri razvoju albanske manjšine. Albanski režim je bil sicer v tem času navzven zelo trden in tudi po smrti Enverja Hoxhe leta 1985 se uradna politična linija ni bistveno spremenila. Eno pa so bile besede, drugo pa dejansko stanje. Večje število političnih beguncev s Kosova, predvsem mlajših, ki so zbežali po končanih demonstracijah zaradi političnega pritiska, v Albaniji ni našlo socialističnega raja na zemlji, ki so jim ga obljubljali. Kljub navzven trdni politiki

diferenciacije in boja proti nacionalizmu, ne le v zvezi komunistov, temveč tudi širše.« V: ARS, AS 1589, šk. 1230, 20. seja P. CK ZKJ, Aktivnost neprijateljskih i kontrarevolucionarnih snaga na Kosovu, 1. 5. 1981.

²⁸ Kola, n. d., str. 338.

²⁹ »Ukrepi, ki so bili privzeti v SAP Kosovo in širše v državi, so pripomogli k omejitvi in onemogočenju številčnejše prisotnosti oseb iz varnostno zanimivih kategorij iz LSR Albanije in tujine na območju pokrajine, ki jih je albanska obveščevalna služba sicer uporabljala za obveščevalno, subverzivno-propagandno in indoktrinirajočo dejavnost. Obojestransko je zmanjšano število obiskov in uvedena učinkovitejša kontrola.« ARS, AS 1589, šk. 1254, 23. seja P. CK ZKJ, Ocena bezbednosne situacije u SAP Kosovo i predlog mera, 9. december 1982 (dalje Ocena, 1982).

pa se je v primeru beguncev s Kosova albansko vodstvo obnašalo dvolično, saj je politične begunce vračalo nazaj v Jugoslavijo, sprejeli so jih le manjši del, pa še v tem primeru so se kasneje večinoma želeli vrniti.

Mednacionalni konflikti na območjih, ki so bila poseljena z albanskim prebivalstvom, so se začeli množiti. Slabo ekonomsko stanje na Kosovu in tudi v celotni Jugoslaviji ni pozitivno vplivalo na razpoloženje albanskega prebivalstva. Poleg albanske manjšine na Kosovu so se začeli oglašati tudi makedonski Albanci, ki so sestavljali slabih dvajset odstotkov prebivalstva. S kosovskimi Albanci so bili povezani predvsem prek šolstva, saj so bile edina univerza in vse albanske višje šole v Prištini, tako da so večinoma tudi makedonski Albanci svoj študij nadaljevali na Kosovu.

Demonstracije na Kosovu in politična kriza, ki jim je sledila, so bile povod za razmišljanja srbskih politikov o statusu avtonomnih pokrajin, ki so po njihovem mnenju imele preveliko samostojnost pri odločanju. Na XVIII. seji CK ZK Srbije decembra 1981 je tako na dnevni red prišlo vprašanje odnosov med Srbijo in njenima avtonomnima pokrajinama. Nekatera znamenja so kazala, da si bo srbsko vodstvo prizadevalo spremeniti nekatere določbe ustave iz leta 1974, ki so pokrajinama zagotovile relativno politično neodvisnost.

Varnostnopolitične ocene v letih po nasilnih demonstracijah

Glede na razpoložljivo dokumentacijo Zveznega sekretariata za notranje zadeve in zveznega Sveta za zaščito ustavne ureditve, ki se nahaja med prilogami zapisnikov sej predsedstva CK ZKJ, sta bila odjek demonstracij in poslabšanje varnostnih razmer v pokrajini alarmantna: »Z aktivnostjo organiziranih socialističnih sil na čelu z ZK in z ukrepi organov za notranje zadeve so doseženi opazni rezultati v zatiranju protirevolucionarne dejavnosti in stabilizaciji politično-varnostnega položaja v SAP Kosovo. Četudi pa je kot rezultat uporabljenih ukrepov varnostna situacija v SAP Kosovo izboljšana, albanski nacionalisti in iredentisti še naprej organizirano delujejo, kar kaže na širino in globino nacionalistične indoktrinacije. Poleg tega se iz LSR Albanije še vedno izvaja intenzivna antijugoslovanska dejavnost, ki je usmerjena na vzpodbujanje iredente doma in v tujini. Na politično-varnostni položaj na SAP Kosovo bolj kot v drugih delih države neugodno vplivajo tudi gospodarske težave, posebej dejstvo, da večina gospodarskih organizacij deluje z izgubo in pod načrtovanim nivojem. Sovražnik zato poskuša vse okoliščine izkoristiti za svoje cilje.« V letu in pol po demonstracijah je bilo odkritih 61 ilegalnih političnih skupin z evidentiranimi 832 člani, ki so večinoma nastale šele po izbruhu nemirov, zaradi sovražne dejavnosti pa je bilo v tem obdobju v postopku 598 oseb (od tega 528 obsojenih), prekrškovno pa kaznovanih 1449 oseb.³⁰ V letu

³⁰ Poleg tega je bilo v 4 letih po izbruhu demonstracij med pripadniki JLA dodatno evidentiranih še 206 ilegalnih skupin s 1367 člani. ARS, AS 1589, šk. 1276, 153. seja P. CK ZKJ, Karakteristike, 1986.

po demonstracijah do večjih manifestacij tudi po zaslugi strogega nadzora ni več prišlo, registriranih pa je bilo 10 skupinskih izpadov, 15 pa jih je bilo preprečenih. Poleg tega je bilo v pokrajini odkritih 725 piscev parol in pamfletov, več kot polovica jih je bila še mladoletnih.

Težišče dela SDV je bilo v poskusu odkrivanja idejnih vodij in glavnih organizatorjev ilegalnega dogajanja, v omenjenem obdobju je bila odkrita dejavnost kar štirih ilegalnih iredentističnih skupin ultralevičarskega izvora (Komunistično-marksiistična partija Albancev v Jugoslaviji, Skupina marksistov-leninistov Kosova, Gibanje za narodno osvoboditev in Rdeča ljudska fronta), ki naj bi imele vodilno vlogo v dogodkih leta 1981.³¹ Delovanje teh organizacij je bilo odkrito v različnih stopnjah, za SDV pa je očitno zelo problematična bila ravno Komunistično-marksiistična partija, ki je, sodeč po gradivih, dostavljenih predsedstvu CK ZKJ, imela detajlno izdelan program in načrt delovanja na več kot sto straneh. Ta je služil kot eden izmed kronskih dokazov za vpletenost albanske države v dogodke, saj je iz njih jasno razviden albanski politični model.³² Programska osnova vseh skupin naj bi po dognanjih SDV temeljila na treh fazah: indoktrinaciji, demonstracijah in oboroženem upor. Kljub vsemu pa je priznavala, da ni uspela najti povezav med skupinami in ugotoviti obstoja skupnega telesa, ki bi vodilo demonstracije. Težišče preiskav se je v začetni fazi prestavilo na prištinsko univerzo, ki je bila ocenjena za središče sovražne indoktrinacije, in mrežo srednjih šol,³³ sledilo pa je preiskovanje v znanstvenih in gospodarskih ustanovah ter med osebjem sredstev javnega obveščanja.

Nacionalistične in iredentistične ideje naj bi čim več oseb združile pod geslom Kosovo – republika, kar po mnenju SDV kaže na prilagajanje sovražnika trenutnim razmeram, vendar pa nakazuje željo po nadaljnjem intenziviranju in kontinuiranem delovanju, saj naj bi v ozadju še vedno tlela misel o etnično čistem Kosovu in priključitvi Kosova k Albaniji. V družbi je po zbranih podatkih prihajalo do večkratnih izstopanj posameznikov, ki so izražali velikoalbanske ideje, poveličevali albanski režim in omalovaževali zasluge ZKJ in predsednika Tita,³⁴ pojavljala pa so se tudi gesla proti diferenciranim pripadnikom albanske manjšine. Predvsem na porokah in drugih zasebnih slavnih so po zbranih podatkih priložnost izkoriščali za petje nacionalističnih pesmi, poveličevanje albanske partije in Enverja Hoxhe. Poleg tega je SDV opažala, da del iredentistov poskuša nadgraditi golo pisanje gesel (v letu in pol kar 4090, ob bok 1319 sovražnim pamfletom in 650 sovražnim javnim nastopom) z bolj ofenzivnim pristopom in zagovarja uporabo terorističnih postopkov in sabotaz. V Prištini so v tem letu našli 3 eksplozije. To je po mnenju

³¹ ARS, AS 1589, šk. 1254, 23. seja P. CK ZKJ, Ocena, 1982.

³² ARS, AS 1589, šk. 1245, 88. seja P. CK ZKJ, Program AKMLJP.

³³ V letu in pol je bilo iz celotnega šolskega sistema odstranjenih 200 učiteljev, 180 so jih izključili iz ZK, zamenjanih je bilo 17 ravnatelj. 200 učencev je bilo odstranjenih iz izobraževalnega sistema, 100 izključenih iz ZK, kazensko so obsodili 100, prekrškovno pa 172 učencev in študentov. ARS, AS 1589, šk. 1254, 23. seja P. CK ZKJ, Ocena, 1982.

³⁴ Značilno je uničevanje slik Tita v šolskih učbenikih.

SDV tudi razlog za povečanje števila groženj in napadov na nealbansko prebivalstvo, ki so jih leta 1982 našteali 234.

Posebna pozornost SDV je bila posvečena tudi dejstvu, da meja s sosednjo Albanijo ni bila neprepustno zaščitena. Iz Albanije je bilo leta 1982 vrnjenih sto ilegalnih prebežnikov, za katere do tedaj niso uspeli ugotoviti, ali so bili vrnjeni po nalogu albanske obveščevalne službe z različnimi nalogami, čeprav naj bi bila to stalna praksa. Poleg tega pa so v istem letu jugoslovanski obmejni organi preprečili ilegalni prehod meje le 23 državljanom, 120 pa so jih vrnili albanski obmejni organi. SDV tudi ni razpolagala s številom državljanov, ki so iz države po dogodkih v letu 1981 pobegnili tako v Albanijo kot tudi na Zahod.

Drugo težišče delovanja SDV je predstavljala albanska sovražna emigracija, ki je bila predvsem v državah Zahodne Evrope precej številčna. Zanimanje obveščevalne službe se je s »fašistične emigracije« preneslo na organizacijo Rdeča ljudska fronta, ki jo je moralno in finančno podpiral albanski režim. Ta naj bi prevladovala pri delu med izseljenci in zdomci albanskega porekla iz Jugoslavije³⁵ in bila »podaljšana roka kontrarevolucije na Kosovu«. SDV je izvedla v poročilu neopisane ukrepe, s katerimi je v organizaciji zasejala spore in nesoglasja med njene pripadnike ter uspela omejiti njen vpliv na zdomce. Glavna želja organizacije naj bi bila obdržati mobilnost njenega članstva, usmerjala pa naj bi se na dolgoročneje delovanje in strožjo konspiracijo. Rdeča ljudska fronta naj bi težila k temu, da bi pod svoje okrilje spravila čim več emigrantskih organizacij, SDV pa je njene lovke zaznala tudi v Jugoslaviji, kjer je nastopala kot ena izmed največjih ilegalnih organizacij pod imenom Gibanje za albansko socialistično republiko v Jugoslaviji (PASRJ). Več članov v tej organizaciji naj bi se po obvestilih službe zavzemalo za ukinitvev propagandnih manifestacij v tujini in bolj intenzivno delovanje na internacionalizaciji kosovskega vprašanja. Izražali naj bi pripravljenost za uporabo sile (diverzije, atentati, ugrabitve), vključno z organizacijo diverzantskih vpadov na jugoslovansko ozemlje. V ta namen naj bi že zagovarjali nabavo orožja. SDV natančnih podatkov o tem ni imela, niti o ilegalnem vnosu orožja v državo, niti o kanalih, po katerih bi ta dejavnost lahko potekala.³⁶ Podatki o zaplembi orožja niso kazali na kaj takega, saj so bili v prvih osmih mesecih leta 1982 na Kosovu zaplenjeni trije puškomitraljezi, dve avtomatski puški, 37 vojaških in 93 lovskih pušk, 238 pištol, 1412 kosov streliva in večja količina (v kasnejših poročilih je govor o dobrih treh kilogramih) eksploziva.

³⁵ Teh je bilo po podatkih iz leta 1986 v državah Zahodne Evrope približno 50.000, sezonsko pa se jim je pridružilo še do 20.000 sonarodnjakov. Težišče delovanja emigrantskih organizacij je bilo glede na razporeditev zdomcev v Zvezni republiki Nemčiji in Švici. Sovražna emigracija naj bi štela 20.000 aktivnih članov v 25 različnih organizacijah, na 8 protijugoslovanskih zborovanjih v Švici skozi leto 1985 pa naj bi sodelovalo približno 3000 jugoslovanskih državljanov. V: ARS, AS 1589, šk. 1326, Neka aktualna pitanja političko-bezbednosnog stanja i društvenog samoorganizovanja medju našim gradjanima albanske narodnosti u inostranstvu, julij 1986.

³⁶ ARS, AS 1589, šk. 1254, 23. seja P. CK ZKJ, Ocena, 1982.

Glede na zgoraj navedene podatke sta se kosovski in srbski sekretar za zunanje zadeve strinjala, da je čas – od demonstracij je minilo že več kot leto in pol – primeren za ukinitve izrednega stanja in uvedbo stanja pripravljenosti, kar so v začetku leta potrdili tudi na višjih forumih.³⁷ Za vpeljavo nadzora nad dogajanjem v pokrajini pa sta sekretarja predlagala več ukrepov za okrepitev notranjih organov, pri čemer kljub šibki sestavi SDV nista izrazila velikih potreb: omenja se en analitik, en tehnični sodelavec, trije operativci, en sodelavec za organizacijo dela na teritorialni bazi in en sodelavec z izkušnjami za operativno delo v univerzitetnem in znanstvenem okolju.³⁸

Kljub ukinitvi izrednih razmer leta 1983 je bilo stanje v pokrajini po mnenju Sekretariata za notranje zadeve še vedno zaskrbljujoče, saj je bilo v celotnem obdobju od demonstracij pa do konca leta 1985 zaradi kontrarevolucionarnih dejanj aretiranih 4100 oseb, med njimi pa so prevladovali mladi, 57,5 odstotka jih je bilo mlajših od 30 let. Samo leta 1984 je bilo kazensko ovadenih 147 pripadnikov ilegalnih organizacij, dodatno pa je bilo v preiskovalnem postopku še 215 oseb. Sovražna indoktrinacija, zaradi katere naj bi se ti pojavi še vedno dogajali, naj bi potekala predvsem na podlagi medijev iz sosednje Albanije, albanska radiotelevizija je namreč imela izjemno močne oddajnike, ob poskusih elektronske blokade pa je prihajalo do protestov pripadnikov albanske manjšine in albanske države, evidentirali so tudi veliko odpovedi RTV-naročnine. Propagandno gradivo naj bi se širilo predvsem prek srednješolske mreže, saj je bilo zaznanih več primerov demonstrativnih dejanj in samovoljnega prikrajanja učnih načrtov. Iz srednješolskih centrov naj bi izhajala tudi večina zaplenjenih pamfletov, njihovi avtorji pa naj bi tako učenci kot tudi učitelji. V štirih letih je bilo zaplenjenih 18.518 takšnih tiskovin, evidentirane pa so bile tudi kraje pisalnih strojev, aparatov za razmnoževanje in podobnih tehničnih sredstev.³⁹

Albansko problematiko so spremljali po celotnem državnem območju, pri tem seveda tudi Slovenija ni bila izjema. Slovensko poročilo iz leta 1986 ocenjuje število pripadnikov albanske narodnosti pri nas na približno 10.000, od tega jih je bilo stalno prijavljenih 1985, približno 900 pa naj bi jih bivalo neprijavljenih, s tem da je njihovo število nihalo, ker so večinoma opravljali sezonska dela. K tem je treba prišteti še približno 2000 vojakov na služenju vojaškega roka in 30 do 50 političnih zapornikov. »Poleg fizičnih delavcev, ki ponavadi ostajajo v Sloveniji le krajši čas in predstavljajo večino, predstavljajo varnostno strukturo predvsem zasebni obrtniki, prodajalci sadja, zlatarji, slaščičarji, prevzemalci del itd., ki združujejo ogromna finančna sredstva v dinarjih in devizah. Zlasti slaščičarji del teh sredstev ponovno

³⁷ ARS, AS 1589, šk. 1234, 23. seja P. CK ZKJ, Mišljenje Saveznog izvršnog veća o ostvarivanju zaključaka Predsedništva SFRJ od 14. jula 1982 u vezi daljeg zadržavanja na snazi Odluke Predsedništva SFRJ i Predsedništva CK SKJ o proglašenju krizne situacije na teritoriji SAP Kosovo, kao i Odluke Predsedništva SFRJ o zavodjenju mera pripravnosti u društveno političkim zajednicama, 28. 12. 1982.

³⁸ ARS, AS 1589, šk. 1254, 23. seja P. CK ZKJ, Ocena, 1982.

³⁹ ARS, AS 1589, šk. 1276, 153. seja P. CK ZKJ, Karakteristike, 1986.

investirajo v nakupe novih lokalov, tako da imajo nekatere družine lokale praktično po vsej Sloveniji. Do sedaj nismo ugotovili, da bi sredstva iz teh naslovov odtekala za kontrarevolucionarno dejavnost v SAP Kosovo, čeprav je bilo nekaj nakazanih sumov. Pri tej strukturi je značilno tudi to, da imajo zelo razvejene zveze v raznih inšpekcijskih službah in občinskih strukturah ter te s pridom uporabljajo za pridobivanje raznih soglasij in dovoljenj.« Po tem nadvse izvirnem popisu delovanja slaščičarjev pa lahko izvemo, da so že leta 1981 v slovenski SDV poskrbeli, da se je »struktura Albancev, živčih v SR Sloveniji, pasivizirala in ne izkorišča slovenskega prostora za sovražno dejavnost, razen izjem«. Slovensko ozemlje je bilo zanimivo predvsem zaradi ilegalnih prehodov meje v smeri Zahodne Evrope, pri čemer večinoma ne ugotavljajo sovražnih vzgibov, vseeno pa so v okolici Nove Gorice uspeli odkriti kanal, prek katerega je iz države poskušalo pobegniti nekaj osumljenih oseb. Na slovenskem ozemlju so uspeli ujeti 5 iskanih, ki so bili osumljeni terorističnih dejanj, v okviru teh akcij pa so opravili več hišnih preiskav in »razčiščevalnih pogovorov«, v katerih so pridobili enega novega sodelavca.⁴⁰ V okviru zbiranja informacij sta bila glede na slovensko poročilo pod drobnogledom ne le sovražna emigracija in potencialno nezadovoljno prebivalstvo albanske narodnosti, temveč se je poudarek pri raziskavah usmerjal tudi na denarne tokove, deloma pa tudi na organizirani kriminal. Dodatno to dokazuje tudi spisek evidentiranih jugoslovanskih državljanov,⁴¹ ki ga je izdajal zvezni sekretariat za notranje zadeve. V njem je kar 36 odstotkov vseh popisanih albanske narodnosti, ki so bili iskani zaradi zelo raznolikih vzrokov,⁴² vendar pa ta odstotek kar nekako bode v oči, saj je albansko prebivalstvo predstavljalo le slabih 8 odstotkov jugoslovanskega prebivalstva.

Kljub zatišju, ki je vsaj navzven vladalo na Kosovu, so prave zaostritve mednarodnih odnosov in eskalacija dejanj, ki jih je jugoslovansko vodstvo evidentiralo kot sovražne, šele prihajale. Leto 1986 je prineslo Memorandum SANU, v katerem so se jasno nakazale radikalne srbske ideje, in zloglasni primer Martinović, leto kasneje je nacionalistični val zajahal tudi predsednik srbske Zveze komunistov Slobodan Milošević, javno mnenje je razburil pobjoj vojakov v Paraćinu, vse večji pritisk na albansko manjšino in načrti o zmanjševanju ustavnih privilegijev pokrajin pa so že pripravljali teren za nov val nemirov leta 1989.

Zato lahko kot dokaj zmoten ocenimo zaključek štiriletnega poročila zveznega sekretariata za notranje zadeve, ki pravi: »Delo organov in varnostnih služb /.../ pri odkrivanju sovražnih ilegalnih organizacij in različnih oblik sovražnega delovanja s pozicij albanskega nacionalizma in iredentizma lahko ocenimo kot uspešno. Z vsó

⁴⁰ ARS, AS 1589, šk. 1276, 153. seja P. CK ZKJ, Varnostno relevantne ugotovitve med pripadniki albanske narodnosti v SRS, 3. 3. 1986.

⁴¹ Ob prehodu meje ali ob kontrolah notranjega prometa naj bi za vsakega izvedli predpisan ukrep, nekatere je bilo treba bolj ali manj previdno zadržati, o drugih pa le obvestiti teritorialni organ za notranje zadeve, ki je podal zahtevek za vpis.

⁴² Operativni glasnik određenih jugoslovenskih državljana, februar 1989. V: Hrvati i drugi neprijatelji SFR Jugoslavije, Split 2000, str. 23–679.

pravico lahko rečemo, da je SDV PSNZ SAP Kosova obnovljena in usposobljena, da opravlja svojo dejavnost in je dobro orientirana pri svojem delu. Ob dejstvu, da se ilegalne organizacije obnavljajo in da sovražnik kontinuirano deluje, mora biti povečana aktivnost pri odkrivanju in zatiranju albanskega nacionalizma in iredentizma še večja obveza vseh služb državne varnosti /.../ Z ukrepi službe je bil zadan močan udarec ilegali, s čimer je bila preprečena najavljena širša aktivnost. Dolgotrajna in široko izvajana indoktrinacija nosi kot posledico kontinuiteto ilegalnega organiziranja, zaradi česar morajo biti represivni ukrepi službe spremljani z odgovarjajočimi ukrepi drugih segmentov družbe, da bi s tem preprečili še širši poudarek te dejavnosti.«⁴³

Sklep

»Mi, Slovenci, smo maloštevilen narod. Zato nam je blizu solidarnost do ogroženih manjšin,« je 27. februarja 1989 na zborovanju v podporo stavkajočim rudarjem v Starem trgu, ki se je odvijalo v ljubljanskem Cankarjevem domu, govoril tedanji predsednik CK ZKS Milan Kučan. Ta solidarnost pa se je v slovensko zavest zalezla relativno pozno, v trenutku ko je tudi slovenska javnost njihov položaj v duhu »slovenske pomladi« začejala razumeti nekoliko drugače kot večina preostalega prebivalstva Jugoslavije, dve leti pozneje pa je iz skupne zavesti zaradi novih okoliščin hitro izginila. Albanska manjšina v Jugoslaviji je bila številčno močna, v osemdesetih letih se je njeno število približalo številu slovenskih državljanov. Zaradi svoje številčnosti, v Jugoslaviji je namreč živela dobra tretjina albanskega naroda, pa so v očeh predvsem srbske politike ves čas druge Jugoslavije predstavljali potencialno nevarnost. Dvom o lojalnosti albanske manjšine in njenih političnih voditeljev je bil v jugoslovanski družbi ves čas navzoč, še posebej ostra stališča pa lahko zasledujemo v varnostnih poročilih jugoslovanskih notranjih organov, na katerih temelji pričujoči prispevek. Miselni okvir službe državne varnosti in fraze, ki so se v teh dokumentih ponavljale desetletja – temu služi tudi primerjava reakcij varnostnih služb po dveh valovih demonstracij, leta 1968 in 1981 –, se tako rekoč ni spreminjal, apokaliptične napovedi iz leta 1968, na podlagi katerih so poskušali dokazovati nemirnost pokrajine, pa so se začele izpolnjevati šele pozneje, večinoma v času, ko socialistične Jugoslavije že ni bilo več. Napetost med albanskim in slovanskim prebivalstvom je bila posledica zgodovinskih izkušenj s trki obeh nacionalizmov, tega pa kljub restriktivnim ukrepom jugoslovanska politika ni bila sposobna preprečiti, zato bi lahko upravičeno rekli, da je druga jugoslovanska država začela razpadati na Kosovu, kjer se je njen delitveni proces nedavno tega verjetno tudi končal.

⁴³ ARS, AS 1589, šk. 1276, 153. seja P. CK ZKJ, Karakteristike, 1986.

Jurij Hadalin

THE ATTITUDE OF SECURITY INTELLIGENCE SERVICES TOWARDS THE ALBANIAN
MINORITY IN YUGOSLAVIA AFTER THE 1981 PROTESTS IN KOSOVO

S u m m a r y

Throughout the existence of the Second Yugoslav State the Albanian ethnic minority represented a security problem, which the authorities attempted to control by employing various methods in different periods. Towards the end of the socialist Yugoslavia the minority represented almost as much as 8 percent of the total population. Throughout its existence the Yugoslav intelligence and security system held a preventive policy towards the Albanian minority, but the approach towards this issue can roughly be divided into three periods. After the Cominform Resolution and until the Brioni Plenum of 1966 the mostly Slavic State Security Administration exerted pressure against the minority and strived to contain the Albanian nationalism by means of repression. After 1966 the control of a part of the security system was transferred from the federal level to the level of the federal units. Thus the mostly Albanian leadership of the Kosovo Autonomous Province, which gained control of its internal affairs bodies between 1968 and 1974 and became a constituent part of the federation, alleviated the pressure significantly and reorganised the State Security Service. The competences of the State Security Service were severely diminished after 1966. The third period followed the outbreak of violent protests in Kosovo in 1981, when this province became the focus of the Yugoslav crisis due to the worsening relations among the nations. The demonstrations gave rise to the introduction of the state of emergency in this province, and the operations of the security intelligence system were radically enhanced. This contribution is based on the security reports made in the period after these protests, showing that despite the apparent liberalisation of the security service the spirit of preventive operations and the integration of the old practices and the contemporary phenomena was still present. Judging from the reports, after 1981 security control was far more thorough and all-encompassing. The Albanian population was scrutinised by the security services of all federal units, which were also active in the emigration circles. However, despite the repressive measures the control was no longer efficient. The clash between the Albanian and Serbian nationalism was unavoidable, while the frame of the Yugoslav federation became increasingly confining for the Albanian minority, despite the increases in its constitutional privileges. Meanwhile, during the attempts to resolve the crisis, the Serbian political leadership rode the wave of nationalism.